

Om äpplet Rambo

Av Hans Ling

Peter Gunnarsson Rambo

Med på den andra resan, 1639, med Kalmar Nyckel till Nordamerika fanns ett antal småbrottslingar, som hade fått välja mellan straff eller emigration, och några få frivilliga emigranter. Bland de sistnämnda var den 28-årige Peter Gunnarsson och hans yngre bror Sven Gunnarsson från Hisingen vid Göteborg. De hade anställts som jordbruksdrängar, men när kontraktstiden gick ut 1644 blev de bönder och slog sig omkring 1664 ned ett knappt tiotal mil nordost om Christineskans, Peter vid Kingsessing i närheten av Nya Uppland (nuvarande Chester) och Sven vid en plats som lenaperna kallade Wicacoa (nuvarande Philadelphia). Peter tog sig efternamnet Rambo efter Ramberget på Hisingen. Senare flyttade han till Passyunk i nuvarande Philadelphia. År 1644 gifte han sig med Brita Matsdotter från Vasa i Finland och fick med henne barnen Gunnar, Peter, Katarina, Anders och Johan som nådde vuxen ålder.

Så småningom växte den svenska kolonin till omkring 300 svensk- och finsktalande personer blandade med den jordbrukande lenapbefolkningen på kanske 10.000 personer.

Den 5 oktober 1653 antecknade guvernören Johan Risingh i sin dagbok hur staden Christina (Kristinehamn) - nuvarande Wilmington i delstaten Delaware - började byggas:

”Vid denne tiden byggde någre på deras tomter vid Fort Christina gårdar och hus upp, så lät jag ock avröja en tomt, besatte den med pallisader och sedan lät där plantera fruktbara trån, jag lät ock avröja Timmerön (nuvarande Timber Island tvärs över Brandywine Creek) vid Christina allt med egen bekostnad med officerernes och frimäns tillhjälp ibland, till att göra mig där en plantage.”

I detta sammanhang kan nämnas att det var svenskarna och finnarna som införde knuttimringen – blockhusen – i Amerika. Också de senare så kända prärievagnarna utvecklades först i Nya Sverige för transport av säd till kvarnarna vid Brännvinskilen.

Guvernören Risingh utsåg Peter Rambo till medlem av det tvåmannaråd han inrättade vid sin sida.

I augusti 1655 angrep holländarna den svenska kolonin för att bli av med konkurrenten. Med 300 man började de belägra Christineskans med dess besättning på 40 man. Under belägringen lyckades Peter Rambo tillsammans med ett par andra svenskar ta sig med kanot från den norra delen av kolonin, förbi holländarna och in i skansen för att hjälpa till med försvaret. Den holländska övermakten var dock för stor och Risingh såg sig tvungen att ge upp skansen. Buden under förhandlingarna om kapitulationsvillkoren fördes mellan parterna av Peter Rambo, Peter Kock och Åke Helm.

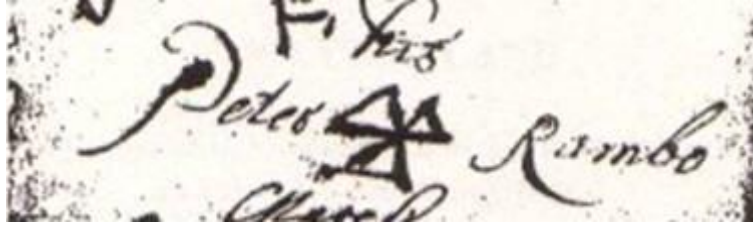
De flesta av de svenska tjänstemännen återvände till Sverige. De kvarvarande svenskarna lyckades förhandla sig till att Nya Sverige blev ett självstyrande område inom det holländska imperiet. Peter Rambo, Peter Kock, Åke Helm och Olov Stille bildade den magistrat - kallad Upland Court - som styrde Nya Sverige. Den har kallats den första demokratiska institutionen bland européerna i Nordamerika.

Detta självstyre upphörde formellt redan 1664, då engelsmännen erövrade de holländska områdena i Nordamerika. Magistraten fortsatte dock att fungera även efter den engelska erövringen med Peter Rambo som ordförande och av engelsmännen utsedd till kommissionär för Delaware.

År 1681 överlämnade emellertid Karl II som betalning av sina skulder den norra delen av Nya Sverige (nuvarande Pennsylvania) till kväkaren William Penn för att där öppna en tillflyktsort för sina förföljda trosbröder.

Följande år anlände Penn och de första kväkarna till Nya Uppland. I början av sin vistelse i Amerika bodde Penn tidvis hemma hos Peter Rambo och denne fungerade som mellanhand vid Penns förhandlingar med lenaperna. Penn köpte in Sven Gunnarssons mark och en del jord som tillhörde Peter Rambo och Peter Kock och anlade där Brödrakärlekens stad - Philadelphia. Peter Rambo kom att bli medlem av dess styrande församling.

Peter Rambo blev kvar på sin gård till sin död 1698. Bland hans sista åtgärder var att skriva under en petition till Karl XI där man begärde kungens hjälp att bevara sin svenskhet. Han avled vid 85 års ålder 1698.

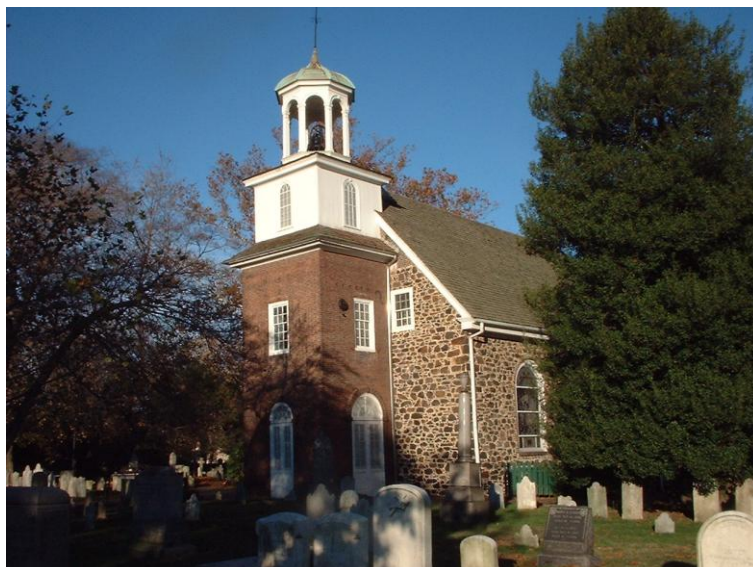
Peter Rambos "namnteckning".

Karl XI beslöt 1697 att tillmötesgå emigranternas begäran genom att återupprätta den svenska kyrkan i det forna Nya Sverige. Uppdraget gavs till Jesper Swedberg, som senare blev biskop i Skara med titeln "Biskop av Skara och Norra Amerika". De första prästerna som sändes över Atlanten var uppsalastudenterna Anders Rudman, Jonas Aurén och Erik Björk. Kort därefter kom också Anders Sandel över. Rudman kom att gifta sig med Peter Rambos dotter Katarina och Sandel med hans dotterdotter Maria Petersdotter. De senares sonson blev den från finska kriget kände generalen Johan August af Sandels.

Det faktum att Sandels numera fått ett finskt öl uppkallat efter sig har dock antagligen inget samband med de första svensk-amerikanska prästernas längtan efter öl. Så här beskrev Erik Björk i ett brev från Kristina deras ankomst till Amerika:

Strax efter middagen den samma 2 juni fingo vi en mäktig ljuvlig vind, då vi strax gingo längre fram, till dess vi kommo där skeppen pläga ligga, S:t James River kallad, där vi den 4 juni gingo i land till en plats Reringtown, att forska vad det gick an med den gamla världens fötter trampa på den så kallade nya världens jord, varest allting nu stod i den högsta fägring och viste den största förnöjelse; men allting svåra dyrt, och allenast klara vatten att dricka, det vi dock hade lärt under resan rätt värdera. Vi tänkte ofta på det goda dubbelölet i Stockholm. Äntligen fanns där öl, som kostade 18 öre kopparmynt halvstombsbuteljen, som var kommet från den ort vi nu äro, vilket var oss en glad tidende.

En av de unga prästernas uppgifter blev att bygga nya kyrkor. Erik Björk är far till trefaldighetskyrkan i Wilmington, som sägs vara USA:s äldsta bevarade kyrka. Den näst äldsta kyrka anses vara Gloria Dei i Philadelphia, som byggdes under ledning av Anders Sandel.

Trefaldighetskyrkan med det senare byggda tornet.

I detta sammanhang bör också bröderna Hesselius nämnas. Anders och Samuel Hesselius efterträdde i tur och ordning Erik Björk. Deras bror Gustav Hesselius var konstnär och kallas ibland Nordamerikas förste porträttmålare. Mest berömda är hans fördomsfria och respektfulla porträtt av indianhövdingen Tishcohan och dennes talesman Lapowinska.

Johan Rambo och Pehr Kalm

År 1703 var Peter Rambos son Johan Rambo, gift med Peter Kocks dotter Birgitta, en av grundarna av den nya svenska kyrkan i Raccoon (nuvarande Swedesboro) i New Jersey, där Jonas Aurén efter en tid blev kyrkoherde. Johans son Peter fick en tid Pehr Kalm som vikarierande kyrkoherde.

Pehr Kalm tog studenten i Åbo 1735. Där fick han kontakt med hovrättsrådet Sten Carl Bielke. Denne sände honom på naturvetenskapliga expeditioner till Tavastland, Savolax, Karelen, Uppland och Västmanland. År 1740 kom Kalm till universitetet i Uppsala och började studera botanik (som då ingick i ämnet medicin) för medicine professorn Carl von Linné. På dennes uppdrag reste han 1746 till Västergötland och Bohuslän och beskrev landskapen i en bok. Han fick också i uppdrag att göra Sten Carl Bielkes gård Lövsta, granngård till Linnés Hammarby, till ett mönsterjordbruk.

År 1744 hade Kalm fått följa med Bielke på en resa till Moskva. Han ville nu göra vetenskapliga expeditioner också till Island, Sydafrika och Palestina. Han fick dock inget stöd för dessa idéer från Linné. Då föreslog Kalm en resa genom Sibirien till Kina. Det fick Linné att börjar hoppa av förtjusning. Förslaget visade sig emellertid vara ogenomförbart. Linné föreslog då en resa åt andra hållet, genom Kanada till Kina. Tanken i båda fallen var att jämföra växligheten på samma breddgrad som Sverige. Strax efter kom Kalm in i Vetenskapsakademien och 1747 fick han en nyinrättad professur i ekonomi (lanthushållning) i Åbo. Det gjorde resan ekonomiskt möjlig.

Linné var rätt väl insatt i förhållandena i det forna Nya Sverige. Under hans Dalaresa hade han sällskap med Anders Sandels son Benjamin, som var född i Amerika. Tillsammans besåg de en del föremål som Anders Hesselius tagit hem från Amerika. Sin fru Sara-Lisa Moraea träffade Linné hemma hos Erik Björk, sedan denne blivit kyrkoherde i Falun. Dessutom träffade han flera av de andra prästerna i Amerika under deras studietid i Uppsala.

Pehr Kalms överresa till Amerika 1748 blev mycket stormig och äventyrlig. Han begav sig till Philadelphia, där han träffade och intervjuade avkomlingarna till de svenska emigranterna. Han gjorde sedan resor i nuvarande Pennsylvania, New Jersey, Delaware och New York och längre resor till Montreal, Quebec, Niagara och Ontario. Efter en tid insåg han att det inte skulle gå att ta sig längre västerut, eftersom där bara fanns indianer och eskimåer. I stället tog han ett vikariat som präst i Swedesboro och gifte sig med änkan efter den avlidne prästen Johan Sandin. Det fick Linné att gå i taket av ilska.

Kalm kom tillbaks till Europa 1751 och tillträdde professuren i Åbo. Han beskrev Amerika i tre tjocka böcker, "En Resa Till Norra AMERICA, På Kongl. Svenska Wetenskaps Academiens befallning Och Publici Kostnad Förrättad". Det är den första beskrivningen av

detta slag av Nordamerika och en ovärderlig källa för Nordamerikas historia, både därför att han beskriver landskapet, växtligheten och bebyggelsen och därför att Kalm berättar om familjer som fortfarande finns kvar i området.

Kalm blev bekant med Peter Rambo. I sin bok skriver Kalm på tal om Peters farfar:

”Denne första Peter Rambo har, då han for hit från Sverige, haft med sig äppelkärnor i en ask, samt åtskilliga andra träd- och kryddgårdsfrön.”

Längre fram fortsätter han:

”Peter Rambo sade sig ock hört av sin fader, vilken har varit mycket gammal då han dog, att Peter Rambos farfar, som var bland de första svenska, vilka hit kommo, har fört med sig uti en ask äppelkärnor och andra slags trädgårdsfrön att plantera också här.”

I redogörelsen för Philadelphia skriver Kalm så:

”En stor del av de äppelträd, som nu finnas i detta landet, lära först kommit från Sverige. Mr. Peter Rambo, en svensk, som bodde ned uti Racoon, berättade för mig denna dag, att hans farfar Peter Rambo, som varit bland de första svenska, som kommo hit, har då fört med sig äppelkärnor i en ask, dem han här planterat vid sin gård. Då jag vid första nedresan hos Peter Rambo åt jag av de äpplen som leda sin origine från Sverige. Vävspolar gjordes av detta träd, dock räknades de icke så goda, som dem man gjorde av skedträd.”

Genom Kalms vittnesbörd vet vi alltså att Peter Gunnarsson Rambo haft med sig äppelkärnor från Sverige - rimligtvis från Hisingen - och att de träd som kom från dessa kärnor fanns på Rambos gård 1748 och bar frukt.

Johnny Appleseed

I Philadelphia träffade Pehr Kalm Benjamin Franklin som satte honom i förbindelse med John Bartram. Denne anlade den ännu existerande botaniska trädgården Bartram Garden. Han korresponderade med Linné och valdes in i den svenska vetenskapsakademien. Säkerligen hade också han hört talas om Rambos äpplen, även om det inte tycks vara dokumenterat.

En som för visso kände till dem var dock Jonathan (John) Chapman. Han föddes sexton år efter det Kalm smakat på Rambos äpplen på en gård i Leominster i Massachusetts som barnbarns barnbarn till en engelsk emigrant. Som ung fick han arbeta på en gård, där man odlade bland annat äpplen, och lärde sig konsten. Han visade sig också road av att läsa och skaffade sig med åren en ganska god bildning. Vid tjugo års ålder flyttade han till Pittsburg, där han efter en tid fick anställning vid en fruktodling. Snart ägde han en egen liten gård, där han odlade äpplen. Vid sidan av detta började han studera Jesper Svedbergs son Emanuel Swedenborgs lära om kristendomen. Han blev en varm anhängare av denna och började uppträda som förkunnare och predikant.

Omkring 1800 kom Chapman på idén att förse de nybyggare som passerade Pittsburg på väg västerut med äppelkärnor. År 1802 skänkte han bort sin gård och begav sig i kanot iväg på en femårig resa längs Ohio. Under denna anlade han ett antal fruktträdgårdar och försörjde sig tidvis på att sälja äppelplantor till de nyinflyttade. Han fortsatte även senare att ta tillfälliga

arbeten hos nybyggarna och hjälpte dem att anlägga trädgårdar och fick en del inkomster av att sälja äppelplantor. Man känner i Ohio till mer än ett tjugotal fruktträdgårdar som anses skapade av honom. Hans favoritträd sägs ha varit Rambo, Baldwin, Northern Spy och McIntosh. Han avled 1845 i Fort Wayne i Indiana.

En mängd berättelser om den originelle John Chapman har gått in i den lokala folkloren, där han figurerar under namnet Johnny Appleseed. I sinom tid gjorde också Walt Disney en tecknad film om honom.

En liten osäkerhet i sammanhanget finns dock i det att Chapman inte tyckte om att ympa fruktträd. Av religiösa skäl ansåg han att äppelträd skulle förökas på naturlig väg - genom kärnor. Vi kan därför vara ganska säkra på att Chapmans Ramboträd åtminstone kom från kärnor från Peter Rambos träd, men vi kan inte vara säkra på att det är exakt samma sort.

Ramboträd som anses vara planterat av John Chapman

David Morell och Rambo

Den amerikanske författaren David Morell publicerade 1982 en roman där huvudpersonen hade namnet Rambo. Den följdes av flera böcker med samma huvudperson och böckerna blev snart filmer med Sylvester Stalone i huvudrollen. Så här berättar Morell hur han kom på namnet Rambo:

“In the early stages of composition, I struggled to find a strong name for the character. One afternoon while I was writing, my wife came home from a grocery store and said that she'd found a new kind of apple that she thought was delicious. Apples were the farthest thing from my mind while I struggled to find that character's name, but politely I took a bite of the apple and discovered that it was in fact delicious. "What's it called?"

I asked. "Rambo," she replied. This was in Pennsylvania, where the Rambo type of apple is grown and appreciated. Instantly, I recognized the sound of force. It also reminded me of the way some people pronounce the name of a French poet I'd been studying, Rimbaud, whose most famous work is A SEASON IN HELL, which I felt was an apt metaphor for the prisoner-of-war experiences that I imagined Rambo suffering. In my novel, the character had only the last name. Later, the scriptwriters for the movie gave him a first name "John," as in the song about a returning WWII veteran, "When Johnny Comes Marching Home."

Morells association till Rimbaud är inte unik. Det förekommer historier om att Ramboäpplet ursprungligen kom till Sverige 1588 med en landsflyktig fransk hugenott vid namn Rambau.

Historiska träd

Ramboäpplet var mycket populärt och odlades i början av 1900-talet på många platser på den nordamerikanska östkusten. Det mognar tidigt och är lämpligt att torkas och därför bra för cidertillverkning och matlagning. Numera har odlingen gått tillbaks men trädet har behållit en stark ställning som ett historiskt träd. Det förknippas med cider, äppelpaj och nybyggartid. Under sekulens lopp har det utvecklats ett par varianter av äpplet. Det förekommer också att samma variant har fått olika benämningar på olika platser.

I USA finns flera organisationer som ägnar sig åt att bevara trädarter som på något sätt är förknippade med nordamerikansk historia. I den botaniska trädgården vid Cornell University i New York finns sedan 1985 Ramboäpplen som kommer från ett nationellt forskningsprojekt lett av Washington State University.

Herbert Rambo

I USA fortlever släkten Rambo. Eftersom den var ingift med de svenska präster som sändes dit under 1700-talet, och sedan återvände till Sverige, finns det Ramboättlingar också i Sverige.

I USA vidmakthåller Swedish Colonial Society minnet av Nya Sverige. Dess ordförande var 2001 Herbert Rambo. Han berättade för mig om Ramboäpplet och sade att han länge funderat på att skänka några träd till Sverige.

Herbert Rambo och Aleasa Hogate, avkomling till Peter Rambos vän Anders Dahlbo från Dalsland, vilken kom över på samma båt som Peter Gunnarsson Rambo.

Vid kronprinsessan Victorias besök i Wilmington i november 2003 frågade Herbert Rambo hovmarskalken Elisabeth Tarras-Wahlberg om möjligheten att skänka kronprinsessan ett Ramboträd och fick ett positivt svar. Rambo tog senare upp frågan också med dåvarande ambassadören Jan Eliasson som även ställde sig positiv.

Det hela visade sig emellertid mer komplicerat än vi anade. Äppelträd förökas genom ympning eller okulering. Då överförs också de virus och svampar som finns i implantatet till den stam på vilken ympningen sker. För import av äppelträd eller ymppris till EU krävs det därför ett intyg från exportlandet att leveransen är fri från ett antal virus och svampar som inte är spridda i Europa. Det visade sig att ingen i USA kunde utfärda ett sådant intyg. Alternativet var då att hålla träden i karantän i Sverige medan de undersöktes och sanerades från eventuella skadliga virus och svampar. Kostnaden för detta beräknades till omkring 50.000 kronor.

Vi gav därför upp importtanken tills vi fick ett tips om att det kanske skulle gå att få ett bidrag från Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur. Den 16 november 2004 beviljade Carl XVI Gustaf 50.000 kronor för karantän, tester och eventuell sanering av Ramboplantor.

Efter mycket om och men visade det sig att Herbert Rambo inte kunde få tag i några plantor. Resultatet blev att Cornelluniversitetet åtog sig då att leverera fem ympkvistar.

Ympriset tas vid Cornell vintern 2006

Den 29 november 2005 beviljade Jordbruksverket importtillstånd.

I februari 2006 anlände ymprisen från United States Department of Agricultural Gene Bank vid Cornelluniversitetet till Sturup där de togs emot av Växtskyddsinspektionens personal och transporterades till ScanBi Diagnostics vid lantbruksuniversitetets anläggning i Alnarp, där de placerades i karantän i en egen avdelning i ett av växthusen. Gunilla Åhman vid ScanBi Diagnostics kunde genom okulering göra tio plantor av kvistarna. Vart efter de växte till kunde hon ta delar av dem för olika tester. Det visade sig att de bar på ett kvalster som inte finns i Europa och de sanerades. Den sista kontrollen gjordes i maj 2007 och plantorna kunde sedan släppas fria.

I karantän på Alnarp

I samband med Linnéjubileet planterade USA:s sverigeambassadör Michael M. Wood den 21 maj 2007 i närvaro av bland andra Sveriges Lantbruksuniversitets rektor Lisa Sennerby Forsse och Herbert Rambo ett av träden på SLU:s försöksgård Lövsta i Funbo, där Pehr Kalm var verksam de sju år före resan till Amerika.

Planteringen på Lövsta

Den 9 juni 2007 planerades ett träd också vid Linnés gård Sävja av Pia Kalm och Marianne Sandels.

Planteringen vid Sävja.

Av de återstående åtta träden skänkte Herbert Rambo två till Wij Trädgårdar i Ockelbo som tack för att dess chef Lars Krantz åtog sig att förvara de andra sex under den kommande vintern. Avsikten var att en delegation från Swedish Colonial Society 2008 skulle komma till Sverige för att plantera dem i samband med 370-årsjubileet av Nya Sverige. Den resan blev dock inte av, främst därför att den försämrade växelkursen för dollarn gjorde den alltför kostsam.

Plantorna levererades till Wij.

I USA har under tiden ett träd satts i Lindsborg, Kansas, och två vid The Swedish Cabin i Drexel Hill, Pennsylvania. De sistnämnda har betalats av Vasaorden av Amerika, vilken engagerat sig för Ramboäpplena.

North Dakota State Univeristy anlade våren 2006 en plantering med 50 Ramboträd.

Den 24 september 2006 planterade ambassadören Gunnar Lund två Ramboträd vid American Swedish Historical Museum i Philadelphia.

Planteringen vid American Swedish Historical Museum under medverkan av Hans Odöo, Herbert Rambo, Sandra Pfaff och Gunnar Lund.

Under vintern 2007-08 stod de återstående sex svenska plantorna vid Wij. Tyvärr upptäckte rådjuren att de var goda att äta, men lyckades inte förstöra dem.

Plantorna på Wij i februari 2008.

Den 12 maj 2008 levererades en planta till Åbo akademi, där Pehr Kalm var verksam. Den planterades vid Kankas herrgård. Den 13 maj levererades två plantor till Kalmar kommun, som är Wilmingtons vänort och givit namn åt Kalmar Nyckel. En av dem skall planteras i Vänortsparken och en tillföras den genbank man håller på att bygga upp

Den 29 augusti planterade ambassadören Wood ännu ett Ramboträd, den här gången vid USA:s ambassad i Stockholm.